

כיצד יש להתייחס לבאים לבית הכנסת ברכב בשבת בחו"ל ?

ראשי פרקים

בפתח הדברים

הצגת הבעיה

2. הדיון ההלכתי

לפני עור לא תתן מכשול
מסייע בידי עוברי עבירה
איסור מסית
חטא כדי שיזכה חברך
מצווה הבאה בעבירה
הלעיטהו לרשע וימות
פיקוח נפש ורחני

3. דרכי פסיקה

פסיקה למצבים כתיקונם ובשעת הדחק
צמצום מספר האיסורים וחומרתם
הסתמכות על דעת יחיד

4. הצעות מעשיות לפתרון

אמירה לנכרי במקום מצווה
שב ואל תעשה.
בסיכומו של דבר

"...הבא להתחסד חסידות אמיתי, צריך שישקול כל מעשיו לפי התולדות הנמשכות מהם, ולפי התנאים המתלווים להם לפי העת, לפי החברה לפי הנושא, ולפי המקום. ואם הפרישה תוליד יותר קידוש שם שמים ונחת רוח לפניו מן המעשה, יפרוש ולא יעשה. או אם מעשה אחד כמראיתו הוא טוב ובתולדותיו או

בתנאיו הוא רע ומעשה אחר רע במראיתו וטוב בתולדותיו, הכל הולך אחר החיתום והתולדה שהיא פרי המעשים באמת... " (מסילת ישרים סוף פרק כ')

בפתח הדברים

"... כי יפלא ממך דבר למשפט... ובאת אל הכהנים הלוים ואל השפט אשר יהיה בימים ההם ודרשת והגידו לך את דבר המשפט. ועשית על פי הדבר אשר יגידו לך מן המקום ההוא... " (דברים יד' ח-יב')

היכולת לפסוק הלכות ולהכריע בין דעות שקולות אינה כשרון הנתון לכל תלמיד חכם. לא די בקניית ידיעות נרחבות, ואף לא ביכולת ניתוחן, בכדי להכריע בשאלות הלכתיות כבדות משקל. פוסק הלכה¹, נוסף על היותו ת"ח מובהק, ניתן ביכולת לתאם בין רצון נותן התורה ובין המציאות המורכבת שלפניו. לשם כך, הוא זקוק בראש ובראשונה להבין היטב את הרקע לבעיה שהתעוררה, וזאת עוד לפני שהוא נזקק למקורות ההלכה.

התורה מפנה את מבקש דבר המשפט לשופט שבימיו לא רק מסיבות טכניות, שאינו יכול לעשות אחרת. הנחת היסוד היא שרק פוסק "אשר יהיה בימים ההם", ידע לקרוא נכונה את המציאות שלפניו, ולשקול את מכלול ההיבטים וההשלכות שיעלו ממוצא פיו. לכן רק הוא יהיה המוסמך לפסוק באותו עניין. הגמרא² מבקרת בחומרה רבה תקדים שבו טעות בהערכת המצב גרמה לצרות רבות לכלל עם ישראל.

הצורך שבחיבור בין הכרת המציאות מצד אחד, ומצד שני בהכרעת הדין, עשוי להביא לידי כך שפסק הלכה שינתן יתאים לקונסטלציה מאוד ספציפית, ולא ניתן יהיה לראות בו תקדים לשאלות דומות במציאות אחרת. משום כך, יתכן שפוסק אחד ישיב בצורה שונה ואולי הפוכה, לשאלה אחת שתשאל ע"י שני אנשים הבאים מעולמות שונים. דוגמא יפה לכך אפשר למצוא בדיון אודות היחס לאותם אנשים שבאים לבתי כנסת בשבת ברכב.

¹ עיין קובץ אגרות לחזו"א חלק א' אגרת ל"א ירושלים תשט"ו וז"ל: "בירור משפט בבחינת הלכה למעשה, נחלק לעיונים שניים, העיון הראשון להניף הסולת הנקי סעיפי המשפט התוריים, ואחריו עיון השני החדירה בהעובדא הנוכחת לפנינו במעלותיה ומגרעותיה ובדיוק משקל של כל פרק מפרקיה, כדי להתאים את הנידון אל סעיף ההלכה המכוון עליו, ומרובים המכשולים ביסוד ההלכה, ז"א אף שאין הדין אומר על מותר אסור ועל אסור מותר בכל זאת הוא נכשל בהמעשה שבא לידו ומחליט בכח מדומה שזו שבא לידו היא של הסעיף הידוע, בעת שהעלים עין מקו דק רב הערך בפלילת המשפט הנכונה תמיד על קוים שכליים דקים, ובהעלמה זו הוציא משפט מעוקל מעוות לא יוכל לתקן. ובשל העיון האחרון נשללה ההוראה מן ההמון אף בדברים שהאסור והמותר מפורסם תכלית הפרסום ונתנה לחכמים שבכל דור לחקות לאשורה של כל שאלה המופיעה מזמן לזמן שהחכמים יפתרוה מנקורת עיון מקיף והסתכלות בהירה".

² גיטין נו. "ענותותו של רבי זכריה בן אבוקולס החריבה את ביתנו ושרפה את היכלנו והגליטנו מארצנו".

גדולי הפוסקים³ נקראו לפסוק בשאלה כבדה זו תוך הדגשה ברורה שהפסיקה בסוגיה זו יפה כוחה לקהילות בתפוצות בלבד .
במאמר שלפניכם נעשה ניסיון להתחקות אחר דרכו של הפוסק בשעת מלאכתו. וזאת, מתוך רצון להבין, ולו במקצת, את מערכת השיקולים שהנחו אותו במתן פסיקתו.
אין כותב שורות אלה נמנה בין פוסקי הלכה ואף אין רצונו להיות מבין "ת"ח שלא הגיעו להוראה"⁴. לכן אין לראות בכל האמור בשורות הבאות אלא עיון בהלכה ולא למעשה. אפשר לראות בכתוב כאן מעין הזמנה לעיון במדיניות הפסיקה כפי שהיא באה לידי ביטוי בסוגיה הנידונה. אם ישכיל הקורא ולו במעט, נמצא הכותב בא על שכרו.

1. הצגת הבעיה

מעמדה של התודעה היהודית בקרב היהודים בתפוצות ישראל, הולך ומתערער . מעטים הם היהודים החיים ופועלים בקרב קהילות יהודיות מאורגנות. שוויון הזכויות שהוענק ליהודי הגולה יחד עם תהליך החילון הכללי, הביאו לפיזור האוכלוסייה היהודית ברחבי מדינתם. כתוצאה מכך, נוצר נתק בין היהודים ובין בית הכנסת, ולמעשה בין היהודים ובין מרכז יהודי-רוחני כלשהו. כך נסללה הדרך לנשואי תערובת ולאבדן של חלקים רבים מעמנו בהתבוללות.

לבית הכנסת בחו"ל תפקיד מרכזי בקהילה. בנוסף להיותו מקום תפילה, הוא משמש למעשה כמרכז הרוחני של היהודים. במסגרת זו נחשף המבקר לתפילות ושיעורי תורה. הוא עשוי ליצור קשרים חברתיים עם בני הקהילה ואולי גם עם רב הקהילה, ובכך מתחזק זהותו היהודית. אך דא עקא, יכולת ההשפעה של רב הקהילה בשיחות כלליות ואישיות, מותנה בהגעטו של היהודי לבית הכנסת. אין שום דרך אחרת לחזק את הזהות היהודית אם לא יוצרים את המפגש החויתי-אינטלקטואלי שבתפילה ובשיחות הרב.

כאן עולות הבעיות הקשות: בראש ובראשונה ישנו חוסר מודעות לשמירת שבת. יחד עם זאת, פיזור האוכלוסייה יצר מצב שבו המרחק בין בית הכנסת ובין מקום המגורים עשוי להגיע לעשרות רבות של ק"מ. לעיתים הליכה ברגל כרוכה בסכנות פיזיות. למעשה, חלק מאותם שעדיין שומרים זיקה ליהדות מגיעים בשבת לבית הכנסת ברכב.

³ עיין בסוף המאמר שם הובאו דבריהם של הרה"ג הרב עובדיה יוסף שליט"א, ורברים שנאמרו בהסכמתו של הרה"ג הרב שאול ישראלי זצ"ל.

⁴ עפ"י סוטה כב. "כי רבים חללים הפילה ועצומים כל הרוגיה - כי רבים חללים הפילה זה ת"ח שלא הגיע להוראה ומורה".

הגעה בשבת ברכב לביה"כ

תופעה זו מעלה מספר שאלות הלכתיות:

האם יש צורך למנוע מאלה שמחללים את השבת לפקוד את בית הכנסת כל עוד הם כאים ברכב?

מה ישיב מורה הוראה כאשר ישאל ע"י אחד מהנוסעים ברכבם בשבת אם כדאי לו לבוא למרות חילול השבת הכרוך בהגעתו?

האם ניתן ליזום פעילות קהילתית בבית כנסת מתוך ידיעה ברורה שחלק מהאוכלוסייה יגיעו ברכב ויחללו ע"י כך את השבת?

לשאלות אלה אפשר לצרף עוד דילמות חינוכיות קהילתיות קשות מאוד: כיצד נשמור על צביון השבת⁵ בקהילה שעה ורבים מתוכה מחללים אותה ב"הסכמה שבשתיקה" מצד המנהיגים הרוחניים?

מהם הגבולות⁶ שנצטרך (אם בכלל) להעמיד במצב זה. האם נתיר למשל הקמת מנין בבית הכנסת גברים ונשים יחדיו, רק מתוך רצון לחברם לקהילה ולגרום לשמירת זהותם היהודית?

ויתור על ערך אחד (שמירת שבת למשל) לטובת ערך אחר (התחברות לעם ישראל דרך בית הכנסת) כפי שעשוי לעלות מהשאלה הנידונה, עשוי להוביל אותנו לדין נרחב יותר בשאלה של מדיניות פסיקתית כוללת שבה עולה שאלה דומה.

2. הדיון ההלכתי

במסגרת מצומצמת זו, לאור גודל השאלות שהועלו וקוצר השגתו של כותב שורות אלה, לא תתכן התייחסות מקיפה ויסודית לכלל הבעיות שהוזכרו. נסתפק אפוא, בפתיחת הפתח לדיון, שילך ויתרחב יותר, בכחינת ואידך זיל גמור.

הקושי העיקרי הוא בשאלה האם לעודד את הציבור להגיע לבית הכנסת כאשר ברור לכולם שיעשו זאת באיסור. אגב הדיון בשאלה זו יבואו שאר השאלות⁷ על פתרונו.

⁵ עיין שו"ת שרידי אש ח"ב סימן קנו': "...הקהילה של כת"ר ידוע ליר"ש ושומר משמרת הקודש, ואם הם ירשו למשוררים שיסעו בשבת לצורכי התפילה בשבת, ישפיע זה השפעה רעה על כל אנשי הקהילה, שהם יאמרו: התירו פרושים לחלל את השבת ע"י נסיעה בשבת, ונמצא זה גורם למכשול הרבים ח"ו. והרי אנו חותרים בכל כחנו לחזק את שמירת השבת בקרב אחב"י, ואיך נוכל להנהיג מנהג זה..."

⁶ עיין אגרות משה חלק או"ח א' סוף סימן צט': "...ובדבר שרצה להסתלק מלהיות מעמבער (חבר) בבית הכנסת שהרכה מהמתפללים שם אין מתנהגים כשורה, דעתי נוטה שאין להסתלק כדי שיהיה מי שימחה בידם... אך הוא כ"ז שמתנהגים בבית הכנסת כשורה, אבל אם ישנו ח"ו מסדר ביהכ"ג כגון שישלקו המחיצה שבין אנשים לנשים או שישנו אף במקצת סדר התפלה וקה"ת, מחוייבין כל יראי ה' להסתלק מלהיות מעמבער שם".

⁷ לא נדון כאן בדילמות קהילתיות חינוכיות שהעלנו, שכן כל אחת מהן קובעת ברכה לעצמה ואין כאן

2. א. לפני עור לא תתן מכשול⁸:

חז"ל פרשו את הפסוק "לפני עור לא תתן מכשול" והרחיבו את תחולת האיסור. לא רק עיוורון ומכשול פיזיים, אלא גם עיוורון ומכשול שכליים-רוחניים. מתוך כך אמרו שהתורה, בפסוק זה, אסרה על אדם לגרום לחברו שיחטא. המקור לדין זה מופיע במסכת ע"ז (ו):

"תניא א"ר נתן: מניין שלא יושיט אדם כוס של יין לנזיר ואבר מן החי לבן נח? תלמוד לומר: "ולפני עור לא תתן מכשול"...הכא במאי עסקינן? דקאי בתרי עברי דנהרא, דיקא נמי דקתני לא יושיט ולא קתני לא יתן."

משמע מגמרא זו שאין איסור "לפני עור" אלא אך ורק כאשר הגורם לעבירה (כמקרה זה מושיט כוס היין לנזיר) סייע בצורה כזו שבלעדיו לא הייתה מתבצעת עבירה זו. וכלשון הגמ': "תרי עברי דנהרא". אם העבירה הייתה מתבצעת גם ללא סיוע גורם חיצוני, אין בזה איסור "לפני עור" מן התורה. נחלקו בראשונים ובאחרונים אם ישנו בכל זאת, במצב זה, איסור מדרבנן או שמא מותר לגמרי:

השולחן ערוך יו"ד סימן קנא' סא' כתב:

"דברים שהם מיוחדים למין ממיני אלילים שבאותו מקום אסור למכרם לעובדי אותם אלילים שבאותו מקום"

מעיר הרמ"א בהגה:

"וי"א הא דאסור למכור להם דברים השייכים לעבודתה, היינו דווקא אם אין להם אחרים כיוצא בו, או שלא יוכל לקנות במקום אחר, אבל אם יכולים לקנות במקום אחר - מותר למכור להם כל דבר (מרדכי פ"ק דע"ז) ויש מחמירין, ונהגו להקל כסברא הראשונה, וכל בעל נפש יחמיר לעצמו. (ר"ן שם ובתוס' ..)

הרמ"א מבאר שנחלקו המרדכי והר"ן⁹ בשאלה אם ישנו איסור לפני עור מדרבנן, כאשר ביצוע העבירה אפשרי גם ללא סיוע מגורם חיצוני: דעת המרדכי היא שאין איסור אפילו לא מדרבנן, כאשר אין עובר העבירה זקוק לעזרה כלשהי לשם ביצוע העבירה. לעומתו, סובר הר"ן, שבמקרה כזה ישנו איסור מדרבנן. הרמ"א פסק להלכה כדעתו של המרדכי והוסיף ואמר אעפ"כ "בעל נפש יחמיר לעצמו" כדעת הר"ן הסובר שיש בזה איסור מדרבנן.

הש"ך במקום חולק על הבנתו של הרמ"א. הוא סבור שלא נחלקו ראשונים בדין זה.

מקום להאריך.

⁸ ויקרא פרק יט' 14.

⁹ בעבודה זרה ו.

לשיטתו כל הראשונים הנ"ל ייקלו כשמדובר בישראל מומר¹⁰ או בגוי. כלומר, שאין איסור לפני עור אפילו מדרבנן. לא כן הדין בישראל שפועל בשוגג, שחייבים להפרישו מאיסור, שיש להחמיר, היינו שלגביו יש איסור לפני עור מדרבנן אפילו כשאינו זקוק לעזרת המסייע.

2. ב. מסייע בידי עוברי עבירה

לצד איסור לפני עור לא תתן מכשול, ניתן למצוא איסור נוסף מדרבנן: "מסייע בידי עוברי עבירה". מקורו של איסור זה, בין היתר, ממסכת שביעית¹¹, וכך שנו חכמים: "אשת חבר משאלת לאשת ע"ה נפה וכברה ובוררת וטוחנת ומרקדת עמה. אבל משתטיל מים לא תגע אצלה, שאין מחזקין ידי עוברי עבירה"

2. ג. איסור מסית

הגר"מ פיינשטיין¹² זצ"ל נשאל שאלה דומה בשנת תשי"ג, ואסר מסיבה נוספת. בשל חשיבות דבריו לעינינו נביא אותם כלשונם: "נשאלתי מהרב ר' נפתלי קארלבאך מדעטראיט אם יש איסור לפני עור להזמין אנשים שיבואו להתפלל בשבת לביהכ"נ כשיודע שיחללו השבת בניסיעה במאשינעס"¹³. והשבת:

דלהזמין את הרחוקים באופן שאי אפשר שיבואו בלא חלול שבת ודאי אסור, והוא עוד גרוע מאיסור לפני ע"ע שהרי הוא עוד באיסור מסית. ואף שאיסור מסית לחיוב סקילה הוא רק מסית לעבוד עכו"ם, מ"מ לענין האיסור ועונש כלפי שמיא בכל החומר שאין טוענין למסית יש בכל האיסורים כמפורש בסנהדרין דף כ"ט שיליף ר"ש בר נחמן א"ר יונתן מנין שאין טוענין למסית מנחש הקדמוני אף שלא היה חטא ע"ז אלא האיסור אכילה מעץ הדעת. חזינן שאיסור מסית יש לכל עבירה, אך שאין עונשין בדיני אדם רק על מסית לע"ז, אבל בדיני שמים יענש ולא ילמדו עליו סנגוריא.

ואיסור לפני ע"ע (=לפני עור) יש אף באינם רחוקים כ"כ כשיודע שיתעצלו לילך ברגלים ויסעו במאשינעס אבל איסור מסית ליכא באינם רחוקים.

ואם אינה בלשון הזמנה אלא סתם הודעה שעושים מנין ונותנים פרסים להבאים להתפלל שהכוונה בעצם הוא רק לקרובים אבל ידוע שיבואו גם רחוקים במאשינעס מסתבר שאין

¹⁰ הדגול מרובה במקום הרחוב זאת לישראל מזיד.

¹¹ פרק ה' משנה ט'. הריטב"א ועוד סוברים שזהו הדין שלפני עור מדרבנן כלומר שכאשר אין איסור לפני עור מדאורייתא עדיין ישנו איסור מדרבנן לסייע לעוברי עבירה מדין המשנה כאן.

¹² שו"ת אגרות משה או"ח חלק א' סימן צ"ט וע"ע שם סימן צח'.

¹³ מכונית

בזה דין מסית ובדין לפנ"ע יש להסתפק. וצריכים לפרש שלא יתנו פרסים אלא לאלו שיבואו ברגליהם בהיתר..."

הגר"מ פינשטיין זצ"ל מבחין בין איסור מסית שקיים רק כאשר סבירות העבירה גבוהה מאוד, לבין לפני עור שאסור אף כאשר סבירות העבירה נמוכה יותר. מכל מקום הוא אוסר בתוקף כל פעילות שיש בה עידוד לבוא לבית הכנסת באיסור.

מה הן ההשלכות לסוגייתנו ?

הבה נבחן את המציאות ואת הדין המתאים לה:

1. מהו האיסור ?

נסיעה ברכב בשבת כרוכה באיסורים רבים. חלקם קשורים לעצם הנהיגה, חלק אחר אסור אף להולכי רגל - איסור הוצאה ואיסור תחומין¹⁴.

2. מהי המציאות ?

סביר מאוד להניח שחלק מאותם שבאים ברכבם לבית הכנסת בשבת, לא היו עושים זאת, אלמלא הזמינו אותם או עודדו אותם בארגון פעילות מיוחדת באותה שבת. באותו זמן תפילה אלמלא באו לבית הכנסת, היו יוצאים לפעילות ספורט או "תרבות" והיו עושים זאת כמוכן ברכבם.

כאן אנו נכנסים לדילמה קשה: האם בעל האגרות משה פסק שישנו איסור מסית בעידוד יהודים לבוא לבית הכנסת כשברור הדבר שיעשו זאת באיסור, ללא קשר למציאות שהכיר באותן שנים או שמא דבריו כווננו למציאות שבימינו. אולי בימינו נוכח גל ההתכוללות שאיננו מותיר "בית שאין בו מת", יש מקום לבחון מחדש את הדברים? הרי הדבר ברור לכל רב קהילה שחלק מהציבור לא יגיע לבית הכנסת אם לא ימשכו אותו לשם בהזמנה או בארגון פעילות מיוחדת?

נוסף על כך, ברור לכל שאותם מחללי שבת שלא יבואו לבית הכנסת בשבת, לא ישבו בביתם ללמוד פרשת שבוע. הם בוודאי יצאו ברכבם לבילויים במקומות אחרים שכשרותם מפקפקת. האם במציאות כזו עדיין נאמר שישנו איסור לפני עור או איסור מסית מדרבנן? יתכן מאוד שהפחד מדמיון לרפורמים ומאכזן צביון השבת גובר על כל השיקולים שהעלינו. אין בידינו את הכלים להכריע בשאלות אלה.

2. ד. הטא כדי שיזכה חברך

מהפרקים הקודמים נמצאנו למדים שאסור לעודד יהודים לבוא לבית הכנסת בשבת בשל איסורי לפני עור ומסייע לעוברי עבירה. נשאלת השאלה האם לאור המצב שתואר לעיל, יש

¹⁴ עיין בשו"ע או"ח סימן ת"ד אם ישנו איסור תחומין בנוסע ברכב.

מקום להתיר לרב, או לנשיא הקהילה למשל, להזמין מחללי שבת לבוא לבית הכנסת, וזאת על מנת לשמורם כיהודים? כלומר גם אם נמשיך לומר שהדבר אסור, נאמר לאותם גורמים "עיברו על עבירה זו", כדי לזכות ציבור גדול במצוות. עודרו אותם לבוא (ועי"כ עברו על איסור לפני עור או איסור מסית) כדי שהם יזכו במצוות הרכה (לימוד תורה ובהמשך קיום מצוות).

שאלה זו עומדת ביסוד הדיון בשתי סוגיות תלמודיות שלכאורה נראות סותרות זו את זו: הסוגיא הראשונה בשבת (ד.) והשניה בערוכין (לכ.).

הסוגיא בשבת (ד.): "בעי רב ביבי בר אבבי: הדיבך פת בתנור. התירו לו לרדותה בשבת קודם שיבוא לידי חיוב חטאת או לא התירו?" בסוגיא זו נדונות שתי אפשרויות:

1. האם רשאי אדם לעבור עבירה קלה יחסית ע"מ להינצל מעבירה חמורה יותר?
 2. האם רשאי אדם לעבור עבירה קלה יחסית ע"מ להציל את חברו מאיסור חמור יותר?
- נראה שלמסקנת הסוגיא¹⁵ אין אדם רשאי להציל את חברו ע"י שהוא בעצמו יעבור איסור אחר, וכלשון הגמרא: "וכי אומרים לו לאדם חטא כדי שיזכה חברך???"
- הסוגיא בערוכין (לכ.): "תניא האומר לחברו צא ולקוט לך תאנים מתאנתי - אוכל מהם עראי ומעשרך דמאי. בד"א? בעם הארץ. אבל בחבר אוכל ואינו צריך לעשר - דברי רבי. רשב"ג אומר: בד"א בע"ה אבל בחבר אינו אוכל עד שיעשר? במאי קמפלגי? רבי אומר ניחא ליה לחבר דלעביד הוא איסורא קלילא, ולא ליעבד ע"ה איסורא רבה. רשב"ג אומר ניחא ליה לחבר דע"ה ליעבד איסורא רבה והוא אפי' קלילא לא ליעבד".
- מהגמרא בשבת למדנו שאין אדם יכול לעבור על איסור קל יחסית כדי להציל את חברו מאיסור חמור. והנה בערוכין עפ"י רבי¹⁶ מתירים לחבר לתרום שלא מן המוקף (איסור קל), ע"מ שלא יעבור ע"ה איסור חמור יותר (אכילת טבל)?

בעלי התוספות בשבת עמדו על סתירה זו והציעו שלוש תשובות בדבר:

1. המקור המתיר לעבור איסור קל כדי להציל אחר מאיסור חמור, לא נאמר אלא כשהאיסור החמור נגרם ע"י אותו אדם. ולכן מתירים לחבר לעבור על איסור קל (תרומה שלא מהמוקף) כדי שלא ייגרם ע"י איסור חמור (האכלת ע"ה טבל). בשאר המקרים נאסר הדבר.
2. הכלל הוא שאין אומרים לאדם חטא כדי שיזכה חברך. מותר לעבור על איסור קל

¹⁵ הלכה נפסקה בשו"ע בסימן רנד' סעיף ו' בעניין רדיית הפת שמותר לצורך הצלתו ולא לצורך הצלת חברו, כמו"כ עיין משנה ברורה שם סעיף מ' שם מחלק בין מצב שבו צריך לעבור על עבירה כדי להציל חברו - בזה אמרינן שאסור, ובין מצב שאפשר להציל חברו מאיסור ללא שיהיה צורך לעבור עבירה כלשהי - בזה אמרינן שמצווה לאפרושי מאיסורא.

¹⁶ הרמב"ם בהלכות מעשר פרק י' הלכה י' פסק כרבי בעניין זה.

בשביל "מצווה רבה" או "מצווה דרכים". הדוגמא הטובה ביותר לכך שבשביל מצווה רבים מתירים לעבור עבירה מצינו בברכות (מז:):

"מעשה ברכי אליעזר שנכנס לבית הכנסת ולא מצא עשרה ושחרר עבדו והשלימו לעשרה. והיכי עבד הכי? והאמר ר"י כל המשחרר עבדו עובר בעשה שנא' 'לעולם בהם תעבודו'! - לדבר מצווה שאני. מצווה הבאה בעבירה היא? - מצווה דרכים שאני"

הרי לנו דוגמא לכך שכדי לקיים מצוות תפילה במניין עבר ר"א על איסור מהתורה¹⁷, וכל זאת משום שמדובר במצווה שיש לה זיקה לרבים.

3. הכלל הוא שיש לו לאדם לעבור על איסור קל כדי להציל חברו מאיסור חמור. אך כאשר השני פשע¹⁸ נאמר את היוצא מהכלל: "וכי אומרים לו לאדם חטא כדי שיזכה חברך?" תשובות בעלי התוספות הנ"ל משמשות מקור לדיון ופסיקה אצל גדולי הפוסקים. לשם דוגמא נציין שתי שאלות שנשאלו גדולי האחרונים:

הציץ אליעזר¹⁹ נשאל האם יש מקום לדחות ברית מילה שאמורה להיות בשבת אצל מחלל שבת, ולקיימה ביום ראשון כדי למנוע מהאורחים ומבעלי השמחה לחלל את השבת? וכך הוא כותב: "...עכ"פ הרי יוצא לנו דמותו וגם כופין ליחיד לעבור אפי' על איסור דאורייתא בכדי לזכות או כדי להסיר מכשול עון מרבים. ונלמד מזה לכאורה גם לנידונינו דמשום הצלת רבים ממכשול חילול שבת יש לדחות המילה בזמנה" בסופו של דבר דוחה הרב את הדמיון מכמה סיבות:

במקרה של שחרור העבד של ר"א הרבים מנועים עכשיו מלקיים מצווה, בעוד שכאן מדובר פן יבואו לחלל שבת בעתיד.

מתירים לעבור עבירה כדי להביא רבים לקיום מצווה, בעוד שכאן ימשיכו מחללי השבת במעשיהם, כך שאין טעם ומשמעות להתיר עבירה כלשהי ליחיד.

עפ"י התירוץ הראשון בתוספות, אין מתירים לעבור עבירה קלה אלא כאשר מי שיעבור את העבירה גרם למכשול גדול יותר ורוצה כעת להמעיט בחומרת המצב. שונה הוא המצב בנידון דידן.

במקרה שהחוטא עברייך לא אמרינן חטא וכו', עפ"י התירוץ השלישי בתוספות. הגר"מ פינשטיין²⁰ נשאל בדבר אישה נשואה כרת, שחיה עם כועלה באיסור ומתנה את גיטה בסידור חו"ק עם כועלה. האם יש להשתדל להצילה מאיסור אשת איש כקבלת הגט, אף אם יהיה צורך לסדר לה קידושין (האסורים)?

¹⁷ עיין בחידושי הריטב"א למגילה כט עמ' ב ד"ה תיתי לי שאיסור שחרור עבד אינו אלא 'מידת חסידות בעלמא'.

¹⁸ עיין בשער הציצין שם ס"ק מ' שמפרש שהכוונה כאן גם בשוגג.

¹⁹ ציץ אליעזר חלק ו' סימן ג'.

²⁰ אגודת משה אה"ע ח"ג סימן ב'.

במקרה זה פסק הרב כך: אין כאן היתר לעבור על איסור קל כדי להציל מאיסור החמור. וזאת עפ"י תירוצי התוספות התולים את הדבר בשאלה אם האיסור נעשה ע"י המציל, בשאלה אם הניצול פשע. ברם אין כאן איסור בסידור קידושין משום שבלאו הכי האישה חיה עם הבעל שנישאה לו בנישואין אזרחיים באיסור ולא תפוש ממנו אף אם לא יסדרו להם קידושין.

אבל ממשיך הרב ואומר אף אם יש איסור בסידור קידושין הללו, יש להתיר את הקידושין בהסתמך על התירוץ בתוספות (מצווה דרבים) ע"ש.

ההשלכות לגבי דיונינו:

לכאורה קיימת הבחנה ברורה בין מקרה דנן לבין המקורות שציינו. אם נתייחס לשאלה הכבדה שמעסיקה אותנו, היינו עירוד הגעה לבית הכנסת, הרי שבמקרה זה חטאו של המעורר גורם לחטא גם למי שמעוררים אותו. במילים אחרות, בנידון דידן המצב הוא "חטא כדי שחברך יחטא ויזכה!" והרי אנו אמרנו "חטא כדי שיזכה" ללא חטא!?

מצד שני, אם נגייס את התשובה השניה של תוספות, נוכל לומר שגם כאן מדובר במצווה דרבים. וכי הצלת יהודים מהתבוללות בנכר קלה היא יותר מקיום תפילה במניין? מה גם שכבר בארנו שאותם אנשים יחללו שבת בכל מקרה, כך שקשה לומר שמחטיאים אותם בעידוד זה.

השולחן ערוך והרמ"א לא הביעו את דעתם בנידון, כך שנותרנו ללא הכרעת הפוסקים בעניין זה.

2. ה. מצווה הבאה בעבירה

עד כאן דברנו על בעיות הלכתיות שקשורות באדם שיוזמן במפורש את ציבור מחללי השבת לבוא בשבת לבית הכנסת. נדון כעת בבעיה מזווית אחרת. הגעתו של מחלל השבת לבהכ"נ כרוכה בחילול שבת. השאלה האם אין בזה "מצווה הבאה בעבירה", ובתור שכזו אין לה ערך?

נצטרך לדון בשאלה, האם אמנם כל עבירה שנעברה בתהליך קיום מצווה פוסלת את תוקפה של המצווה?

הר"ן בחידושיו לסוכה²¹ כותב כך:

"...מיהו כי אמרינן לולב הגזול פסול משום מצווה הבאה בעבירה, ה"מ כשלא

קנה עדיין, א"נ שהמצווה מסייעתו בקנין אבל כל שקנה בתחילה בלא סיוע המצווה, שוב אין בו משום מצווה הבאה בעבירה"

²¹ דף יג עמ' ב בדפי הר"ף.

התוספות²² (ד"ה משום) שאלו: למה לא אמרנו שסיבת פסול לולב הבא מאשרה היא משום שזו מצווה הבאה בעבירה? ותרצו:
"לא דמי לגזל דמחמת גזל באה המצווה שיוצא בו. אבל הני אטו מחמת עבירה שנעשית בו מי נפיק ביה?"

היסוד המשותף לשתי התשובות של הראשונים הנ"ל הוא, שאין בכוחו של איסור צדדי להפקיע מתוקפה של מצווה. לכן הגוסע ברכב בשבת עובר אמנם איסורים רבים אבל אין הם יכולים לפסול את קיום המצוות שייעשו בהמשך, שכן הנסיעה לחוד והמצוות לחוד.

2. ו. הלעיטהו לרשע וימות

הנחת היסוד לכל הדיון עד כה היא, שמידה רבה של אחריות כלפי כלל האוכלוסייה היהודית רובצת על ראשי הקהילה. מתוך כך הם נקראים לעשות כל שביכולתם על מנת לסייע לכלל הציבור לשמור, ככל האפשר, על זהותו היהודית. מנגד עומד מאמר חז"ל הטוען, לכאורה, שאין אנו נזקקים לראוג לרשעים, וכלשון חז"ל "הלעיטהו לרשע וימות". מבחינה מדוקדקת של הפרשנויות שניתנו למאמר זה מסתבר שמאמר זה סובל פירושים שונים זה מזה, ולעיתים אפילו הפוכים זה מזה.
מקורו של ביטוי זה בגמרא בבא קמא (סט.):

"תנן כרם רבעי היו מציינין אותו בקוזוות אדמה ושל ערלה בחרסית, אמר רשב"ג: בד"א, בשביעת דהפקך גינהו, אבל בשאר שני השבוע - הלעיטהו לרשע וימות".
1. שיטת המאירי²³ ור"ש סרליאו:

הפירוש הקרוב ביותר לפשט הביטוי הוא הפירוש המוצע ע"י הרש"ס בירושלמי וכך הוא כותב:

"וקאמר רשב"ג, דבשאר שני שבוע אין מציינין, דכיוון דאין רשות לגעת בהן גזלין הן, והלעיטהו לרשע וימות, וכל היכא דאיכא איסורא טפי, עדיף טפי כדי שימות מהרה".

השימוש בפועל "הלעיטהו" בהקשר לבני אדם, נדיר הוא במיוחד. הדבר עולה בקנה אחד עם הפרשנות החריפה המוצעת ע"י הרש"ס, ולפיה אנו מעוניינים לראות את הרשע מת ברשעתו.

2. שיטת הרב צ.פ. פרנק זצ"ל:

מעניינת מאוד שיטתו של הרב פרנק, כפי שהיא באה לידי ביטוי בתשובתו²⁴ לשאלה "אם

²² סוכה דף ל עמ' א.

²³ המאירי בב"ק שם. רש"ס בירושלמי דמאי פרק ג הלכה ה'.

יש חיוב לאפרושי מאסורא לעובר במזיד". הוא מציע פרשנות שונה והפוכה לגמרי למושג הלעיטהו, וכך כותב:

"ונראה לי, דלשון הלעיטהו וימות אינו מכוון להורות תומר הענין ולומר דמותר לדחות אבן אחר הנופל להכשילו גם בחמור. דאדרבא, כדי להצילו אנו מהדרין להאכילו הקל הקל. ור"ל שאנו מניחים לו לאכול ערלה ורבעי, ואת זה יאכל עד שימות, כי זה טוב לו יותר מאיסור גזל. וכעין זה מצינו בגמרא ע"ז (כו:): כשרוצה לומר דכותי כשר למול אומר "מל והולך עד שתצא נשמתו", דמתוך שהוא רשע מדבר עליו בלשון של קללה. ההלכה נפסקה²⁵ כדעתו של רשב"ג, ולכן אנו מוצאים שפוסקי הלכה השתמשו בעקרון זה להלכה ולמעשה. נשאלת השאלה, האם יש מקום ליישם עקרון זה במציאות שלנו ובכך לחדול מלדאוג ולהותם של אחינו בית ישראל, או שמא אין ליישמו בדיונינו?

בתחילת העניין הצגנו פרשנויות שונות לביטוי "הלעיטהו לרשע". למעשה מדובר בשתי גישות מרכזיות: האחת רואה בביטוי זה דרך המשחררת מאחריות כלפי אחרים. והשנייה רואה בזה חיזוק הצורך בדאגה לזולת. סביר מאוד לומר שלשתי הגישות על כל גוניהן, אין אנו מעוניינים לראות באבדן חלקים נכבדים מעמנו שמספרם הולך וגדל. ישנה הכחנה ברורה ביחס שנוקטים הפוסקים כלפי עבריינים ובין היחס כלפי שוגגים. נראה שדין "הלעיטהו" מיושם בעיקר על המזידים,²⁶ היינו אלה שיעברו על איסורים נוספים יחד עם האיסור הנדון.

לשם הבהרת העניין נציין שתי תשובות מגדולי פוסקי זמנינו:

1. בשו"ת ציץ אליעזר²⁷ נשאל, האם מותר, או אולי צריך, לכוון אדם שנוסע בשבת ומבקש זאת, ע"מ לעזור לו לקצר את משך נסיעתו וממילא את מספר האיסורים, או שמא אסור? הרה"ג הרב ולנדברג שליט"א פסק שאסור²⁸ לעשות זאת, ובין היתר מסתמך על עקרון הלעיטהו לרשע וימות.

2. בשו"ת יביע אומר²⁹ דן הרה"ג הרב עובדיה יוסף שליט"א בשאלה, האם לתת הכשר למסעדה שתקפיד על כל דרישות הכשרות אלא שהמשגיח יצטרך להתעלם מהלקוחות שמבקשים מאכל חלבי אחר שאכלו ארוחה כשרית. האם כדאי לקבל את התנאי הזה ולמנוע מכשול אכילת טריפות ונבלות ובשר בחלב ממש, או שמא יש לומר הלעיטהו לרשע וימות?

²⁴ שו"ת הר צבי יו"ד סימן קכה'.

²⁵ הרמב"ם פרק ט' מהלכות מעשר שני הלכה ד'.

²⁶ עיין שו"ת נודע ביהודה מהר"ת אה"ע סימן ד'.

²⁷ חלק טו' סימן יח' ויט'.

²⁸ וכן נפסק בילקוט יוסף חלק ד' שבת כ' עמ' קפ'.

²⁹ חלק ד' יו"ד סימן ז'.

מסקנתו של הרב שיש לתת למסעדה זו תעודת כשרות עם הבעייתיות שבעניין, משום שכך נוכל להציל רבים מעוון אכילת איסורים נוספים. אם לא תהיה המסעדה כשרה ככל זאת יאכלו בה אנשים דברים אסורים.

אחה המקורות שעמדו לנגד עיני הפוסקים הנ"ל היה הסיפור שמופיע בפירושו עקידת יצחק לרבי יצחק עראמה³⁰. מסופר שם שבעיר מסוימת תמכה הקהילה בנשים פהוצות; משום שאמרו שהן מצילות עוברי עבירה מאיסורי אשת איש ומסכנת הגויות הרב יצחק עראמה מתאר את מאבקו בתופעה זו, ומגנה אותה בכל תוקף.

למעשה, בדומה לזו אפשר לעמוד על העיון הלעיטהו לרשע וימות. אין אנו מצווים לדאוג כ"פ לגשעים, שעוברים על איסורי תורה חמורים, שיעברו איסורים יחסית קלים. שונה הוא הדבר כאשר מדובר בציבור שחילול השבת שלו לא נובע מתוך רשעות, אלא מתוך חוסר מודעות. מי שפוקד את בית הכנסת בשבת למרות שהוא עושה זאת באיסור, מעוניין להתחבר לעם ישראל ולתורתו³¹. הנוסע ברכב בשבת ושואל לדרכו רומס את ערך השבת במעשיו, ובמיוחד בא"י שהמודעות גדולה יותר. על כגון דא ונדאי אמרין הלעיטהו.

2. ז. פיקוח נפש ורוח

הלכה ידועה היא שפיקוח-נפש, דהיינו הצלת אדם מסכנת-מיתה, דוחה שבת ושאר איסורי תורה, פרט לשלוש עבירות שבהם נאמר י"הרג ואל יעבור. הוא הדין גם בספק פיקוח נפש ואפילו בכמה ספקות, ואפילו אם ברור הדבר שאינו יכול לחיות אלא לפי שעה. מקור הלכה זו מדרשת הפסוק "וחי בהם - ולא שימות בהם"³².

דין זה של פיקוח נפש מתייחס להצלת גופו הפיזי של האדם. יש מקום לברר האם קיים מושג זה גם ביחס לצדדים הרוחניים של האדם. כשקיימת סכנה למשל, שאדם מישראל יצא לתרבות רעה, ויכשל בעבירות קלות וחמורות כאחד, ויש בידנו להצילו. האם גם כזה ייאמר הכלל שאין לך דבר שעומד בפני פיקוח נפש, ויהיה מותר לחלל שבת (ושאר איסורים) כדי להצילו?

מחלוקת הרשב"א והתוספות:

על דבר זה נשאל הרשב"א, הובאו דבריו בבית - יוסף³³ וז"ל:

³⁰ פרשת וירא שער כ'.

³¹ בשו"ת בנין ציון החדשות סימן כג כתב: "...אבל לפושעי ישראל שבזמנינו לא ידענא מאי ארוון בהם... ויש בהם שמתפללים תפילת שבת ומקרישים קידוש היום, ואח"כ מחללים שבת במלאכות דאורייתא ודרכנו, וזרי מחלל שבת נחשב כמומר בלבד, מפני שהכופר בשבת כופר בכריאה וכבורא, וזה מורה בתפילה ובקידוש..."

³² מסכת יומא דף פה ע"א ב.

³³ או"ח סי' שו"י.

הגעה בשבת ברכב לביה"כ

"נשאל הרשב"א על א' ששלחו לו בשבת, שהוציאו בתו בחזקה מביתו ע"י ישראל מומר להוציאה מכלל ישראל, אם ישם לדרך פעמיו בשבת פן יפחידו להמר... מי דחינן מספק זו את השבת כדדחינן בספק נפשות. והשיב הדבר צריך תלמוד. ומ"מ, דעתי נוטה שאין דוחין שבת על הצלה מעבירות, לפי שאמרו אין אומרים לאדם חטא כדי שיזכה חברך. ואפילו איסורא זוטא לא שרינן כדי להציל חברו מאיסור רבה..."
העיר על כך הב"י שם, שדעת התוספות אינה כן, וז"ל:

"והתוס' פ"ק דשבת כתבו בתחילה כדברי הרשב"א. אח"כ הקשו מדתנן מי שחציו עבד וחציו בן חורין, כופין את רבו ועושה אותו ב"ח. וקי"ל כל המשחרר עבדו עובר בעשה. ותירצו דשאני פריה ורביה דמצווה רבה היא. ועי"ל דדוקא היכא דפשע... אבל היכא דלא פשע מידי, שרי למעבד איסור זוטא כי היכי דלא ליעבד חבריה איסורא רבה..."
על פי זה מסיק הב"י את דעת התוס' בנידון שלנו:

"והשתא אם לתירוצא דמצווה רבה, הדבר ברור שאין לך מצווה רבה מלהצילה שלא יפחידוה עד שתמר. ואם לתירוצא דמחלק בין פשע ללא פשע הכי נמי לא פשעה...
ואפילו לחלל שבת בדברים האסורים מן התורה נראה דשפיר דמי. דלגבי שלא תמר ותעבר כל ימיה חילול שבת - אמרינן איסורא זוטא הוי."

הכרעת השו"ע והרמ"א

השו"ע פסק להלכה (סימן שר' סע' יד'): "מי ששלחו לו שהוציאו בתו מביתו בשבת להוציאה מכלל ישראל, מצווה לשום לדרך פעמיו להשתדל בהצלתה. ויוצא אפילו חוץ לשלוש פרסאות ואי לא בעי ב"ד גוזרין עליו."

מציין הרמ"א שם: "ועיין לקמן סימן שכח' סעיף י' ". ושם ברמ"א כתב:

"מי שרוצים לאנסו שיעבר עבירה גדולה אין מחללין עליו את השבת כדי להצילו" כמקור מצוין שם הב"י בשם הרשב"א, וכן מצוין לעיין לעיל בסי' ש"ו. הסתירה ברורה: בסימן ש"ו מובא פסק השו"ע שמקורו בתוספות, והרמ"א מפנה שם לפסק הלכה באותו עניין כדעה החולקת של הרשב"א. כבר עמדו על כך נושאי כלי הטושו"ע והציעו תירוצים שונים לעניין זה:

הט"ז

הט"ז מבחין בין מצב שבו תמצא הבת בעבירה באופן תמידי שעל כך יש לחלל שבת, למצב שבו מדובר בעבירה חד -פעמית שאין כל היתר לחילול שבת על כך.

הב"ח

הב"ח מבחין בין מצב שבו מפחידים אותה וקיים חשש שתמר דתה - על כך יש לחלל את

השבת, למצב של אונס שחומרתו פחותה יחסית (אנוס רחמנא פטריה) - על אין היתר לחלל שבת.

ההשלכות לדיונינו

מהמקורות הנ"ל נמצאנו למדים שפיקוח נפש מתפרש גם כמובן זה שיש חשש לאבדן רוחני, שעל כך אומרים אין לך דבר העומד בפני פקדונו. מסתבר ששמירה על זהות יהודית בגולה מהווה מעין מחסום בפני ההתבוללות. אם כך, נצטרך לומר שיהיה מותר לחלל שבת (ולעבור על איסורים אחרים - לפי הצורך) כדי להציל יהודים מחשש לאובדנם מבחינה רוחנית. אלא שאי אפשר להתעלם מהשוני המהותי שקיים בין הדינים: במקרה הנידון בראשונים מדובר לכאורה על מעשה חד פעמי של חילול שבת שהתוצאה שלו עשויה להיות ישירה ומיידית - הצלת הבת מהמרת דתה. בעוד שבסוגייתנו, חילול השבת אינו גורר באופן ישיר את ההצלה, לכל היותר הוא מרכיב חשוב בהליך חיזוק היהדות. מאידך, הרי זהו הדבר היחיד שעוד ניתן לעשותו. כמו כן חילול השבת במקרה דנן עשוי להמשך לאורך זמן לא מוגבל. זוהי דילמה לא קלה.

3. דרכי פסיקה

א. פסיקה למצבים כתיקונם ולשעת הדחק

אחד המאפיינים הבולטים של ההלכה היהודית לדורותיה, היא המידה הרבה של "דינמיות שמרנית" שיש בה. מצד אחד יש בה הקפדה מרובה שלא לשנות מאומה ממה שנמסר מדורי דורות. מצד שני אפשר למצוא בהלכה מעין "מנגנון פנימי" שדואג לכך שתהיה התאמה מרובה למציאות שאליה ההלכה מתייחסת.

חז"ל³⁴ ניסחו עקרון זה בלשונם החדה ואמרו:

"דברי חכמים כדרבנות וכמסמרות נטועים בעלי אסופות נתנו מרועה אחד. למה נמשלו דברי תורה... אי מה דרבן זה מטלטל אף דברי תורה מטלטלין - ת"ל מסמרות. אי מה מסמר זה חסר ולא יתר אף דברי תורה חסרין ולא יתרין - ת"ל נטועים. מה נטיעה זו פרה ורבה אף דברי תורה פרין ורבין..."

דברי תורה, עפ"י גמרא זו, נמשלו ל"מסמר נטוע" מצד אחד זהו מסמר שמסמל את הקביעות. מצד שני מדובר בנטיעה שכולה התפתחות ושינוי.

³⁴ חגיגה דף ג ע"ב.

לשם הדגמת עקרון "הדינמיות השמרנית" או כלשונו חז"ל "מסמרות נטועים", נציין את אחד הפסקים המפורסמים של הרב ש. ז. אורבך זצ"ל. הרב נשאל³⁵ מה לעשות בימינו כאשר נאלצים להגיש אוכל לאנשים שאינם מברכים. כידוע, השו"ע פסק (באו"ח סימן קסט' סע' ב') שאין לעשות זאת?

הרב פסק שבמקרה זה, לאור הבנתו את המציאות, הדין הוא להקל ולהגיש אוכל שכן עי"כ ימנעו בעיות חמורות אחרות. הנה דוגמא לדין שנפסק בשולחן ערוך במפורש ושעפ"י פרשנותו של הרב ש. ז. אורבך זצ"ל מקבל משמעות אחרת לחלוטין.

הסמכות

כמובן שיכולת זו, להכריע ולפסוק פסקים כגון אלה לא ניתנה לכל אחד. דרושה סמכות הלכתית בעלת שיעור קומה כמו הרב אורבך זצ"ל על מנת שתצא מתחת ידה פסיקה כזו. כמובנים רבים, פועלת המערכת ההלכתית כמו כל מערכת אחרת שיש בה תקנון לשעות ולימים כתיקונם, ולצדם תקנות לשעות חירום. כשם שלא כל אדם מוסמך להורות על שעה כשעת חירום, כך בהלכה לא כל ת"ח רשאי להכריז על שעה כשעת הדוחק, שעה שיש בה הפסד מרובה וכדומה.

לכתחילה ובדיעבד

באותה מסגרת הלכתית אפשר למצוא הלכות שנועדו לכתחילה - למציאות אחת, והלכות לשעות של דיעבד - למציאות אחרת. בתורה שבכתב³⁶ אפשר כבר למצוא הבחנה בין דין רצוי ובין דין שהינו פרי כורח הנסיבות, שבלעדיהן היה הדין אחרת.

ב. צמצום כמות האיסורים ואיכותם

חז"ל המשיכו בדרך זו וקבעו מספר הלכות שאותן הם קישרו לקונסטלציה מסוימת. בכך הם דאגו למזער את הנוזקים שעשויים היו להיות ללא תקנתם. כך למשל אומרת הגמרא³⁷ שאדם שבא בדרך וחשכה עליו שבת, הותר לו למסור כספו לנכרי וכל כיוצ"ב בכדי שיביאם לביתו, למרות היות העניין כרוך בהעברה ברה"ר והכנסה מרשות לרשות שיש בזה איסורי תורה. הטעם לכך³⁸:

"קיים ליהו לרבנן דאין אדם מעמיד עצמו על ממנו אי לא שרית ליה, אתי לאיתויי ד"א ברשות הרבים."

כלומר, מוטב שיעבור על "איסור קטן" כגון אמירה לנכרי (איסור דרבנן לרוב השיטות) מאשר לעבור בעצמו על איסורי דאורייתא (לכל הדעות). בכל פעם שנוקקים לעשות מעשה

³⁵ שו"ת מנחת שלמה סימן לה'.

³⁶ אשת יפת תואר - דברה תורה כנגד יצר הרע. דוגמא נוספת בשר תאוה.

³⁷ שבת דף קנ"ג ע"א א'.

³⁸ עיין שו"ע סימן רס"ו סעיף א'.

שהיה ביסודו אסור כגון אכילה ביום צום לחולה וכדומה, ההמלצה היא לאכול פחות פחות מכשיעור, ובכך להקטין באופן משמעותי את חומרתו.

ג. הסתמכות על דעת יחיד

כלל ידוע הוא, שפוסקים הלכה כדעת הרוב על פי הפסוק: "אחרי רבים להטות". יחד עם זאת אנו מוצאים, שלעיתים נפסקה הלכה כדעת יחיד אף שרבים חלוקים עליו. התוספתא³⁹ אומרת שזו הסיבה שבגללה הוזכרו דברי היחיד, לצד דברי הרבים: "לעולם הלכה כדברי המרובין. לא הוזכרו דברי היחיד בין המרובין, אלא שמא הוצרך להם שעה ויסמכו עליהם."

עיקרון הלכתי זה, מופיע שוב במסכת גידה (ו.) עם הסתייגות מסוימת: "ת"ש מעשה ועשה כרבי אליעזר, לאחר שנזכר אמר: כדי הוא רבי אליעזר לסמוך עליו בשעת הדחק. והווינון בה: מאי לאחר שנזכר? אילימא לאחר שנזכר דאין הלכה כרבי אליעזר אלא כרבנן, בשעת הדחק היכי עביד כוותיה? אלא דלא איתמר הלכתא, לא כמר ולא כמר, וכיון שנזכר דלאו יחיד פליג עליה, אלא, רבים פליגי עליה, אמר כדאי הוא רבי אליעזר לסמוך עליו בשעת הדחק."

משמע מדברי הגמרא הנ"ל שאפשר לסמוך על דעת יחיד רק כאשר לא איתמר הילכתא. אבל כשכבר איתמר הילכתא, אף בשעת הדחק אין סומכים על דעת יחיד. שתי שאלות בדבר:

באיזה מקרה יכולים לסמוך על דעת יחיד בטענה שזו שעת הדחק?
באיזה דין נאמרו הדברים הללו? האם בדאורייתא או רק מדרבנן?
מצאנו בראשונים⁴⁰ כמה שיטות בדבר:

הדין האמור, קיים רק על פי המתכונת האמורה בגמרא, היינו שכבר הורה חכם כמותו ואחר כך נזכר שרבים חולקים עליו.
לפסוק כדעת יחיד, זו היא סמכות בלעדית לחכמי התלמוד. אבל, שאר הפוסקים, אינם רשאים לנהוג כך.

כאשר הפסיקה על פי הכללים, אפשר לפסוק כדעת יחיד נגד רבים. אבל, כאשר נאמר במפורש, שהלכה כדעה אחת, אין אפשרות לפסוק כדעה השניה גם בשעת הדחק. כמו כן נחלקו ראשונים ואחרונים, אם עיקרון זה, חל בדיני דאורייתא או שמא רק בדרבנן.
השלכות לימינו

גדולי ישראל בדור הקודם, נחלקו בשאלת השמיטה בזמן הזה⁴¹. המצדדים בהיתר מכירת

³⁹ עדות פרק א' ה'.

⁴⁰ עיין אנציקלופדיה תלמודית ערך הלכה עמוד רס'.

הקרקעות לנוכרים, ובתוכן מרן הרב קוק זצ"ל, מסתמכים בין השאר על הסברה שהואיל ולדעת הרו"ה והראב"ד אין השמיטה נוהגת כלל בזמן הזה, אף לא מדרבנן, והואיל והשמטת הקרקעות, יש בה משום הפסד מרובה, ורחק כלכלי ליישוב היהודי בארץ - הרי הדין נותן לסמוך בשעת הדחק על דעת יחיד ולהתיר את עבודת האדמה בשמיטה. בעל החזון האיש זצ"ל יצא נגד הדעה שאפשר לסמוך בשעת הדחק על יחיד נגד הרבים במחלוקת הפוסקים.

4. הצעות מעשיות לפתרון

פוסקי ההלכה⁴² שנוקקו לשאלה שאנו דנים בה, הציעו שני פתרונות אפשריים, שאותן נוכל להבין היטב לאור התשתית שיצקנו עד כה :

א. אמירה לנכרי במקום מצוה

כל דבר שאסור לישראל לעשותו בשבת, אסרו חכמים לומר לנכרי לעשותו לישראל בשבת⁴³. יחד עם זאת, מציינת הגמרא, שעשיית המלאכה על ידי נוכרי בשבת, מותרת בשלשה עניינים :

לצורך מצות יישוב ארץ ישראל, מותר לומר לנוכרי, שיכתוב שטר קניה בשבת⁴⁴. במקרה של דליקה, אם בא נוכרי מעצמו לכבות, אין מעכבים בעדו⁴⁵. הבא בדרך וחשכה לו בערב שבת, מותר לו למסור כיסו לנוכרי⁴⁶.

על יסוד דברים אלה, אמרו הפוסקים, שנתיר אמירה לנוכרי בשבת, ונמליץ בפני הפוקדים את בית הכנסת באיסור, שיעשו זאת באמצעות נכרי שיסיע אותם הלוך וחזור. והטעם לכך, שמדובר בצורך מצווה ובצורך כזה יש דעה⁴⁷ המתירה אמירה לנוכרי. כך נצמצם באופן משמעותי את מספר האיסורים וחומרם. למעשה לא יעברו היהודים הללו על שום איסור בהסתמכם על דעה זו. מאותה סיבה פסקו שמותר להוביל במקרים מסוימים זקן או נכה ברכב נהוג ע"י נכרי.

⁴¹ עיין מאמרו של הרב שילת בנושא זה בתוך בירורים בהלכות רא"ה.

⁴² הרה"ג הרב עובדיה יוסף שליט"א מתוך שיעור בע"פ מוקלט. כמו"כ שו"ת כמראה הבזק חלק ג' עמ' 67. עורכי הספר טוענים שכל האמור בחלק זה קיבל את ברכתו והסכמתו של הרב שאול ישראלי זצ"ל.

⁴³ רמב"ם הלכות שבת פרק ו' הלכה א' ושו"ע או"ח סימן שכה'.

⁴⁴ גיטין ח עמ' ב'.

⁴⁵ שבת קכא עמ' א'.

⁴⁶ שבת קנג עמ' א'.

⁴⁷ דעת בעל העיטור הובא בשו"ע או"ח ס' רעו סעי' ב. הרמ"א מציין שם שיש להחמיר בזה במקום שאין בו צורך גדול.

ב. שב ואל תעשה

לעומת רעיון זה הועלתה הצעה⁴⁸ לארגן הסעה מאורגנת באוטובוס (שלצורך העניין יקרא "שכוס"), וינהג בו אדם שנראה ללא ספק כנכרי. הצעה זו הועלתה בפני רבנים כאמריקה והם דחו אותה מחשש לדמיון עם הרפורמים. משום כך העדפה במקומות מסוימים הייתה להתעלם ולהניח למצב כפי שהוא. כלומר לתת לאנשים לבוא כרצונם ולקוות שיבואו בעתיד הקרוב בהיתר.

שאלה נוספת הועלתה - האם לפתוח רשמית את מגרש החניה של בית הכנסת? המתנגדים גרסו שמוטב ליצור את הרושם שמי שבא כבר באיסור לא יעשה זאת בהפגנתיות ע"י שיחנה בחניית בית הכנסת, אלא יחנה בריחוק מקום ככל האפשר.

בסיכומו של דבר

סקרנו בקצרה את מכלול הבעיות שעולות מדיון בשאלה כיצד יש להתייחס לאותם שבאים לבית הכנסת ברכב בשבת בחו"ל. עמדנו על כך שהבעיה המרכזית היא בשאלה האם מותר לעודד אותם לבוא באמצעות טלפון או ארגון פעילות מיוחדת וכדומה. בחנו את ההיבטים השונים בבעיה זו תוך ניסיון לבדוק דרכים להיתר. קצרה ידנו מיכולת הכרעה בשאלה זו לכן השארנו את הדיון לבדיקתם של פוסקי הלכה מובהקים. ברור שאין כל מניעה להניח לאותם שבאים ברכבם ללא עידוד מצדנו, מה גם שאם נבוא ונוכיח אותנו במקום לתקן נמצאנו מקלקלים, ולעיתים יהיה הדבר בגדר "מעוות לא יוכל לתקן". בעניין זה מן הראוי להיזכר בדברי חז"ל: "כשם שמצווה לומר דבר שישמע, כך מצווה שלא לומר דבר שלא ישמע".

הגמרא⁴⁹ מציינת שלעיתים "עת לעשות לה' הפרו תורתך". דומה שצריך להעמיד למול מאמר זה את האופציה ההפוכה: "הפרו תורתך - עת לעשות לה'". ולהיזהר מעיוותים וקלקולים שיכולים להשתרש בחיי הקהילה ולזעזע את יסודותיה. הדיון בנושא זה, שימש לנו כפתח לבחינת השיקולים והדילמות ההלכתיות שמלוות כל פוסק הלכה בשעת מלאכתו. אחריות עצומה רובצת על כתפיו של פוסק הלכה בשאלות פשוטות של איסור והיתר, על אחת כמה וכמה כשמדובר "בדיני נפשות" כמו בדיונינו. דיון בשאלה זו, פותח פתח נרחב לדיון בשאלות דומות שבהם צריכים למתוח את גבולות ההלכה כאמור, וזה עניין לגדולי הפוסקים ולהם בלבד.

⁴⁸ כך סיפר לנו הרב ש. ריסקין שליט"א, שהתייעץ בעניין זה עם הרה"ג הרב י. ד. סולובצ'יק זצ"ל: ⁴⁹ סוף מסכת ברכות.

הגעה בשבת ברכב לביה"כ

הרמב"ם⁵⁰ בסוף אגרת שמד מנסח בלשונו את היחס שיש לתת למחללי שבת הבאים לבית הכנסת בשבת וז"ל:

"... וגם אינו ראוי להרחיק מחללי שבתות ולמאוס אותם, אלא לקרבם ולזרזם בעשית המצוות. וכבר פרשו ז"ל, שהפושע שפשע כרצונו, כשיכוא לבית הכנסת להתפלל מקבלים אותו, ואין נוהגים בו מנהג בזיון, וסמכו אותו לדברי שלמה ע"ה: "לא יבוז לגנב כי יגנוב" - לא יבוזו למושעי ישראל שהן באים להתפלל בסתר ולגנוב מצוות."

⁵⁰ מהדורתו של הרב שילת.